

Eric C. Hendriks
e.c.hendriks@gmail.com

Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Tweede Kamer der Staten-Generaal
Binnenhof 1A
2500 EA Den Haag

Betreft: Schriftelijke uiteenzetting standpunt in rondetafelgesprek Verscheidenheid in wetenschap

Hoogedelgestrenge Leden der Staten-Generaal,

De Commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft mij uitgenodigd om op 23 april 2019 in de Kamer een bijdrage te leveren aan het rondetafelgesprek Verscheidenheid in wetenschap. Er bestaat de zorg dat delen van de Nederlandse wetenschappelijke wereld mogelijk gebukt gaan onder zelfcensuur en een beperking van de diversiteit van intellectueel-inhoudelijke perspectieven. Ik zal trachten u ten dienste te zijn, op de eerste plaats door u in het rondetafelgesprek en in deze voorafgaande brief te waarschuwen dat u mogelijk aan het lijntje wordt gehouden.

De Tweede Kamer verzocht in 2017 het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) middels de motie Straus-Duisenberg nr. 120 (34550-VIII) om de KNAW op een onderzoek naar zelfcensuur en perspectivische vernauwing in de Nederlandse wetenschap te zetten. Nadat de KNAW deze opdracht formeel had geaccepteerd, is er géén onderzoek verricht. Wel publiceerde de KNAW de adviesbrief 'Vrijheid van wetenschapsbeoefening' (13 maart 2018). Deze adviesbrief, die ik hieronder zal analyseren, trok, zonder enige basis in empirisch onderzoek, speculatieve, ongefundeerde conclusies, die de brief desondanks zo gedetailleerd uiteenzet, dat vluchtige lezers de indruk kregen dat er empirisch onderzoek moet zijn verricht.

Vervolgens lijkt de belofte van de KNAW-adviesbrief, dat de KNAW „alert” zou zijn op tekenen van zelfcensuur, bij de eerste proef op de som dit jaar al niet te zijn waargemaakt. Toen concrete klachten van een Nederlandse promovendus over de druk tot zelfcensuur dit jaar een onderzoeksvisitatie-commissie bereikten, was er niets te merken van alertheid.

Onderzoeksvisitatie-commissies trachten mede in opdracht van de KNAW problemen te signaleren op Nederlandse onderzoeksinstellingen. De aan de commissie kenbaar gemaakte klachten werden niet vermeld in het uitgebreide officiële rapport van de betreffende visitatiecommissie, zoals ik onderstaand zal toelichten.

Kortom, de Kamer heeft niet het algemene inventariserende onderzoek gekregen waar ze om vroeg en er is reden om te twijfelen of signalen van zelfcensuur, zelfs concrete klachten over de druk tot zelfcensuur, überhaupt wel worden geregistreerd door de verantwoordelijke evaluerende instanties.

De KNAW heeft geen onderzoek gedaan

Laten we eerst kijken naar de KNAW-adviesbrief 'Vrijheid van wetenschapsbeoefening', die werd opgesteld door de KNAW-Commissie voor de Vrijheid van Wetenschapsbeoefening onder leiding van prof. mr. dr. Nico Schrijver, in reactie op de motie Straus-Duisenberg. De motie

verzocht „de regering om een nadere beschouwing en advies te vragen aan de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) of zelfcensuur en beperking van diversiteit van perspectieven in de wetenschap in Nederland een rol spelen”; en werd geïnspireerd door „de overwegend in het buitenland gevoerde discussies over homogeniteit, zelfcensuur en gebrek aan diversiteit in de wetenschap”. De KNAW vertaalt dit naar de volgende twee vragen: „Is er aanleiding om ons in Nederland zorgen te maken over zelfcensuur en beperking van diversiteit aan perspectieven? Bestaan er specifiek Nederlandse mechanismen die de kans op zelfcensuur of gebrekkige diversiteit vergroten?”

Deze twee vragen heeft de KNAW vervolgens *niet* onderzocht. De KNAW beroept zich ook niet op door anderen uitgevoerde onderzoeken naar zelfcensuur en ideologische blikvernaauwing op Nederlandse universiteiten. Eigenlijk is de KNAW-adviesbrief vooral een soort van algemene lofzang op de wetenschappelijke vrijheid en een belofte om deze hoog in het vaandel te dragen.

Toch trekt de KNAW-adviesbrief ook stevige conclusies (onderstaand besproken), waarin wordt ontkend dat „beknellende schoolvorming” op dit moment in de Nederlandse wetenschap een structureel probleem is en waarin ideologiseringsdynamieken onbesproken blijven. Er wordt nog wel een voorbehoud gemaakt op pagina vier: „Het briefadvies pretendeert daarmee geen alomvattende verkenning van het thema vrijheid in wetenschapsbeoefening te geven.” Maar de brief als geheel, inclusief de samenvattingen in de brief zelf en op website, vermelden nergens dat er geen empirisch onderzoek is verricht en schetsen daarom een misleidend beeld. Zo wordt in de aankondiging van de adviesbrief, de conclusie als volgt samengevat: „Er zijn geen signalen dat er in de wetenschap in Nederland structureel sprake is van zelfcensuur en beperking van diversiteit aan perspectieven, maar we moeten wel alert blijven.” Het feit dat de opstellers van de brief en de KNAW helemaal niet op zoek zijn gegaan naar zulke signalen, wordt niet vermeld, ondanks het feit dat dit de conclusies in een ander licht zou plaatsen.

De Kamer zou niet alleen staan als ze de verkeerde indruk zou krijgen. Het bleek voor veel lezers verleidelijk om te veronderstellen dat de KNAW aannemelijk had gemaakt, dat er op dit moment binnen de Nederlandse wetenschap geen structureel probleem bestaat, hoewel daar eigenlijk helemaal geen onderzoek naar is gedaan. Zo leken ook veel journalisten het ontbreken van een onderzoek en een onderzoeksmethode over het hoofd te hebben gezien. Het *Parool* („KNAW: Nog geen zorgen om de academische vrijheid”, 13 maart 2018) en *Folia* („KNAW vindt geen zelfcensuur, wel druk van overheid en bedrijfsleven”, 13 maart 2018) reppen met geen woord over het ontbreken van een onderzoek. Ook suggereert het taalgebruik in veel nieuwsberichten (bijvoorbeeld: „KNAW vindt geen...”) ten onrechte dat er door de KNAW op een of andere manier systematisch ‘gezocht’ is naar signalen van zelfcensuur en ideologische blikvernaauwing.

De adviesbrief maakt trouwens wel een interessante theoretische nuancering: Dezelfde discipline kan op verschillende universiteiten een andere specialisatie of theoretische oriëntatie hebben. Er kan dan lokaal, op een specifieke universiteit, een bepaalde schoolvorming ontstaan, zonder dat dit hoeft te leiden tot „ongewenste, vrijheidsbeperkende schoolvorming” op landelijk niveau. Het advies stelt vast dat de „diversiteit van ideeën niet noodzakelijkerwijs op het niveau van individuele onderzoeksgroepen hoeft te worden gerealiseerd; essentieel is dat diversiteit op landelijk niveau ontstaat en dat hoeft lokale schoolvorming dus niet in de weg te staan.”

Dat is natuurlijk een legitiem punt, maar *als* dit ons gerust had moeten stellen, dan geldt de tegenwerping die ik eerder formuleerde in mijn NRC-opiniestuk 'Gender studies en postkolonialisme zijn wel degelijk linkse disciplines' (20 maart 2018): Als en in zoverre veelgenoemde 'probleem'-(deel)disciplines zoals gender studies en postkolonialisme inderdaad een beknellende ideologische homogeniteit kennen, lijkt deze voort te komen uit de theoretische uitgangspunten van de deeldisciplines zelf en zal de programmatische variëteit tussen verschillende Nederlandse universiteiten en regio's niet doorslaggevend zijn. Ik schreef, ietswat geharcheerd: „Het maakt niet uit op welke gender study-afdeling je leert dat het kapitalistische patriarchaat de mythe van de man-vrouw binariteit gebruikt om minderheden te onderdrukken, want je blijft in dezelfde ideologische olievlek rondzwemmen.”

Verder hebben klachten over ideologische homogenisering op de universiteit vaak betrekking op ideologische formaties die zowel discipline als regio-overstijgend zouden zijn, zoals de vermeende 'anti-Westerse' vooringenomenheid in delen van de geesteswetenschappen. Tenslotte is er simpelweg geen onderzoek gedaan naar de mate waarin regionale variëteit in schoolvorming de lokale schoolvorming compenseert en zo beknellende ideologische schoolvorming op landelijk niveau verhindert. We weten helemaal niet of deze vorm van regionale variëteit überhaupt een factor van betekenis is in de ideologisch-intellectuele diversificatie van de Nederlandse universitaire wereld.

De KNAW was zo grootmoedig om mij juist vanwege mijn kritiek op de KNAW-adviesbrief in de NRC uit te nodigen voor de presentatie van de adviesbrief in Den Haag op 22 mei 2018. Ik kwam met de trein vanuit Duitsland en mocht vanuit het publiek een kritische vraag aan de panelisten stellen. In het panel sprekers was ook een criticus opgenomen: Carel Stolker, rector magnificus en voorzitter van het College van Bestuur van de Universiteit Leiden. Stolker was uitgenodigd om de adviesbrief kritisch door te lichten en haar opstellers van repliek te dienen. Hij typeerde de KNAW-adviesbrief als „te braaf” en „law in the books”; dat wil zeggen: het ziet er leuk uit op papier, maar de realiteit is anders.

Proef op de som? Ging meteen mis

Het is vaak goed om je op het positieve te richten: het positieve aan de KNAW-adviesbrief en de presentatie in Den Haag was dat ons alertheid beloofd werd. De adviesbrief stelde dat er geen signalen van een structureel zelfcensuur-probleem voorlagen, maar dat „voortdurende alertheid en gepaste zorg [toch] noodzakelijk” zijn. Bij de presentatie in Den Haag werd dit nog eens onderstreept. Hoopvol verwoord: de KNAW en de wetenschappelijke wereld zouden hun oren spitsen als er klachten van wetenschappers over een ervaren druk tot zelfcensuur binnen zouden komen.

Steije Hofhuis, promovendus geschiedenis op de Universiteit Utrecht, nam eerder dit jaar de proef op de som door zijn hart te luchten tegenover de onderzoeksvisitatie-commissie die zijn departement bezocht. Hofhuis stoort zich aan niet-academische reacties op ideologisch afwijkende standpunten (denk bijvoorbeeld aan onderzoekers die door een onwelgevallig academisch-inhoudelijk betoog van een collega roepen) en ervaart een druk tot zelfcensuur. Onderzoeksvisitaties evalueren op zesjaarlijkse basis de kwaliteit van Nederlandse onderzoeksinstituten, mede in opdracht van de KNAW. Hofhuis werd, zo vertelde hij mij, samen met een aantal andere promovendi geïnterviewd over zijn ervaringen. Hij heeft zijn klachten toen besproken met de visitatiecommissie. Het gespreksonderwerp nam enige tijd in beslag, er werden aantekeningen gemaakt, en de commissie nam het ogenschijnlijk ernstig op. Hofhuis

hoopte mede vanwege de belofte van de KNAW-adviesbrief 'Vrijheid van wetenschapsbeoefening' dat de onderzoeksvisitatie, die fungeert als een voelspriet van de KNAW, zijn kritiek serieus zou nemen.

Maar toen hij het uitgebreide eindrapport van de visitatiecommissie later in mocht zien, bleken zijn klachten niet te zijn opgenomen. Het interview met de promovendi komt langs, beslaat meer dan een pagina, en vormt een reële afspiegeling van het gesprek. Alleen staat zijn kritiek er niet in.

Het cruciale gegeven hier is dat een duidelijke klacht over de ervaren druk tot zelfcensuur het officiële rapport niet heeft gehaald, ondanks de belofte van de KNAW dat er op dit punt alert op signalen zou worden gereageerd. Als klachten de officiële rapporten niet halen, dan komen ze normaliter niet aan op het Ministerie van OCW, noch in de Tweede Kamer. Dit is met name problematisch in combinatie met het gegeven dat er nog geen onderzoek naar zelfcensuur en ideologische blikvernaauwing op Nederlandse universiteiten is verricht.

Ik zou dit alles op 23 april graag in persoon toelichten.

Hoogachtend,

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'E. Hendriks', with a long horizontal flourish extending to the right.

Dr. Eric C. Hendriks
Bonn, 18 april 2019